

Vrede over Israël

Jaargang 54
Nummer 3
Juni 2010

Van de redactie	2
De zegen van Abraham	3
De volken mogen delen in de zegen van Abram	7
De Schriftelijke en de Mondelinge Overlevering	10
ICI vroeger en nu	14

*Gij zult er zeven
lampen voor maken
en men zal die
lampen erop zetten
en het licht laten
vallen naar de
voorkant
Exodus 25:37*

Tweemaandelijks orgaan, uitgegeven door Deputaten
'Kerk en Israël' van de Christelijke Gereformeerde
Kerken in Nederland

Van de redactie

In jaargang 54 houden we ons bezig met de vraag 'hoe leest gij? Wat staat in de wet geschreven?' Joden en Christenen lezen, voor een deel, dezelfde bijbel. De Tenach of het Oude Testament. Toch is hun wijze van lezen heel verschillend.

In dit nummer wordt verslag gedaan van twee manieren van omgaan met de tekst van Genesis 12 en de daarbij behorende *haftarah* of profetenlezing. Van joodse en van christelijke zijde wordt de tekst, die spreekt van de zegen van Abram, verklaard. Boeiend is de beschrijving van de wijze waarop de volkeren mogen delen in de zegen van Abram gezien vanuit joods en christelijk perspectief.

Het is de weergave van twee lezingen die werden gehouden op een bezinningsbijeenkomst in januari van dit jaar van Deputaten Kerk en Israël.

Dr. Jaap Dekker, Ned. Geref. Predikant te Enschede en docent bijbelvakken aan de Ned. Geref. Predikantenopleiding te Apeldoorn, verzorgt de Schriftstudie vanuit Genesis 12:1-3.

In zijn bijdrage **De zegen van Abraham** wijst hij erop dat de zegen van Abraham in de NBV anders wordt weergegeven dan in de vertaling van het NBG. Dat wordt gedaan op grond van de Hebreeuwse grondtekst. Tevens schetst hij hoe het Nieuwe Testament de zegen van Abraham herinterpreteert in relatie tot Christus

De Nederlandse orthodox-joodse **Rabbin Lody van de Kamp**, gaf een uitleg van dezelfde tekst vanuit joods perspectief. Van zijn betoog werd een verslag gemaakt dat als titel meekreeg: **De volken mogen delen in zegen van Abram**. De rabbijn benadrukte vooral dat de *Pentateuch* niet zonder de mon-

delinge leer kan worden verstaan. Hij is van mening dat de zegen van Abram in Genesis 12 niet verwijst naar de komst van de Messias. Wel wordt door hem een beschrijving gegeven van de taak van de Messias.

Drs. Kees van den Boogert voegt aan de twee lezingen het artikel **De Schriftelijke en de Mondelinge Overlevering** toe. In zijn bijdrage wil hij duidelijk maken hoe beide overleveringen zich tot elkaar verhouden.

Dr. T. Brienen schetst in **ICI vroeger en nu** de betekenis van het Interkerkelijk Contact Israël (ICI), dat zijn zestigjarig bestaan vierde. In een door het ICI uitgegeven boek wordt beschreven van hoe grote betekenis de periode 1946-2006 geweest is voor de kritische bezinning op de relatie van de Nederlandse kerken met het jodendom en de staat Israël.

Bij de foto op de voorpagina

De Menora is van meet af aan het toonaangevende symbool van Israël geweest. We vinden de zevenarmige kandelaar dan ook door heel de geschiedenis van Israël terug. Nadat tabernakel en tempel verdwenen waren, zien we de kandelaar ook in de synagoge op vele manieren verschijnen. Op de voorpagina een afbeelding van de menorah in een glas-in-lood-raam in de Renanim-synagoge te Jeruzalem.

De zegen van Abraham

Dr. Jaap Dekker

Israël en de volken

God heeft Abraham beloofd dat alle volken in hem zullen worden gezegend. Zo heeft in elk geval Paulus de Schriften verstaan. Hij schrijft:

En de Schrift, die tevoren zag, dat God de heidenen uit geloof rechtvaardigt, heeft tevoren aan Abraham het evangelie verkondigd: In u zullen alle volken gezegend worden. (Gal. 3:8 NBG)

Het Schriftwoord waarop Paulus zich beroept, is Gen. 12:2-3. Daar zegt God voor het eerst dat Hij van plan is om ook de volken in Abrahams zegen te betrekken:

Ik zal u tot een groot volk maken, en u zegenen, en uw naam groot maken; en gij zult tot een zegen zijn. Ik zal zegenen wie u zegenen, en wie u vervloekt zal Ik vervloeken, en met u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden. (NBG)

In Genesis wordt die laatste belofte vervolgens viermaal herhaald (zie Gen. 18:18; 22:18; 26:3-4; 28:14). Hoewel de bewoordingen variëren, is de grondformule steeds duidelijk herkenbaar. Het gaat om een belangrijke uitspraak, zowel voor Israëls zelfverstaan als voor zijn relatie tot de volken. Het Nieuwe Testament grijpt er meer dan eens op terug. Paulus noemde ik al. Ook Hand. 3:25 maakt er melding van, in een toespraak

van Petrus. In het voetspoor van Petrus en Paulus heeft ook de kerk in Gen. 12:2-3 altijd een kerntekst gezien voor het verstaan van de relatie tussen Israël en de volken. Het perspectief op de volken, dat in deze tekst geopend wordt, bepaalt de zin van Israëls geschiedenis.

Nieuwe Bijbelvertaling

Wie niet de NBG-vertaling, maar de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) gebruikt, stuit op een bijzonderheid. In Genesis wordt de zegen van Abraham steevast anders weergegeven. Gen. 12:2-3 luidt nu als volgt:

*Ik zal je tot een groot volk maken,
ik zal je zegenen, ik zal je aanzien geven,
een bron van zegen zul je zijn.
Ik zal zegenen wie jou zegenen,
wie jou bespot, zal ik vervloeken.
Alle volken op aarde zullen wensen
gezegend te worden als jij.*

In een voetnoot wordt de traditionele vertaling nog wel als alternatief genoemd, maar de vertalers hebben een duidelijke voorkeur om de Hebreeuwse grondtekst anders te lezen. In de genoemde NBG-teksten is steeds sprake van een 'gezegend worden'. Twee van de vijf Genesis-teksten die de zegen van Abraham vermelden, gebruiken echter een werkwoordsstam, die doorgaans 'zichzelf zegenen' of 'elkaar zegenen'

- 1 De HERE nu zeide tot Abram: Ga uit uw land en uit uw maagschap en uit uws vaders huis naar het land dat Ik u wijzen zal;
- 2 Ik zal u tot een groot volk maken, en u zegenen, en uw naam groot maken, en gij zult tot een zegen zijn.
- 3 Ik zal zegenen wie u zegenen, en wie u vervloekt zal Ik vervloeken, en met u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden.

Schriftstudie

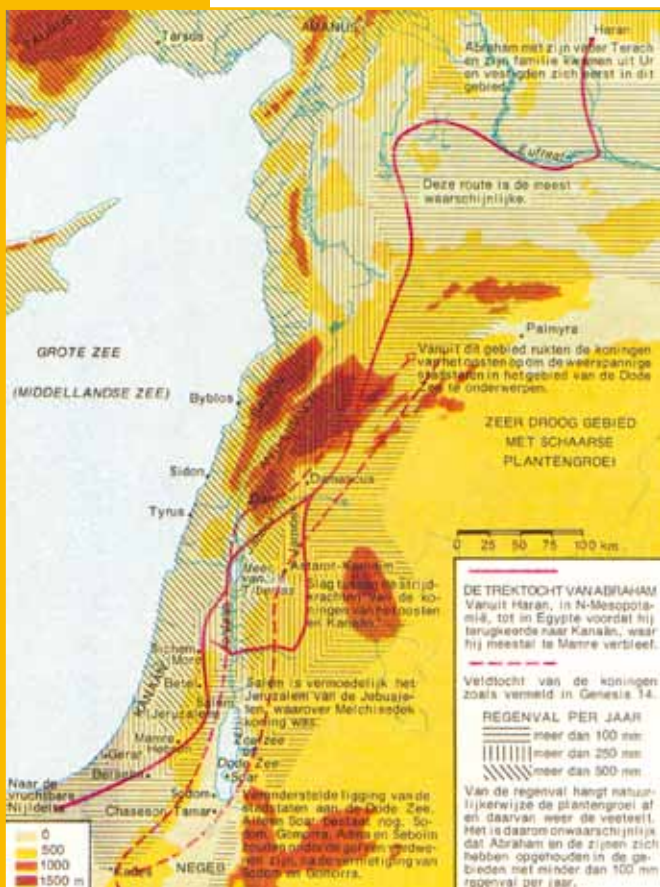
n.a.v.

Genesis

12:1-3

Dr. Jaap Dekker

De trektocht van Abraham vanuit Haran tot in Egypte

Er is met die zegen van Abraham dus iets vreemds aan de hand

betekent (Gen. 22:18 en 26:4). De andere drie gebruiken een werkwoordstam die bij het Hebreeuwse werkwoord voor ‘zegenen’ zeer ongebruikelijk is en alleen in deze teksten voorkomt (Gen. 12:3; 18:18 en 28:14). Er is met die zegen van Abraham dus iets vreemds aan de hand. Taalkundig is er veel voor te zeggen om de meer gangbare vorm als uitgangspunt te nemen. Primair moeten we uitgaan van de betekenis ‘zichzelf zegenen’ of ‘elkaar zegenen’. Bedoeld is dan dat de zegen van Abraham onder de volken spreekwoordelijke betekenis zal krijgen. Zoals wij de gezegdes ‘zo arm als Job’ en ‘zo wijs als Salomo’ kennen, zo zal onder de volken het gezegde ‘zo gezegend als Abraham’ de ronde doen. De NBV heeft daarom stevast gekozen voor de basisbetekenis ‘zichzelf zegenen met’

(concreet: met de naam van Abraham) en deze vervolgens omschreven door: *alle volken op aarde zullen wensen gezegend te worden als jij.*

Belofte voor de volken?

Wat betekent deze nieuwe vertaling voor de volken? Hebben zij nu het nakijken? De focus in Gods belofte lijkt nu namelijk volledig op Abraham (Israël) gericht, die onder de volken een benijdenswaardige positie krijgt. Maar is er dan ook nog een belofte voor de volken zelf? De NBV heeft Abrahams zegen inderdaad anders opgevat dan de nieuwtestamentische en kerkelijke traditie dat hebben gedaan. Toch heeft de NBV wel een opening voor hun uitleg gelaten. In het Hebreeuws eindigt Gen. 12:2 met een oproep die als een belofte kan worden opgevat: *en jij zult tot een zegen zijn.* De NBV heeft nog explicieter vertaald met: *een bron van zegen zul je zijn.* De NBV veronderstelt dus dat Abraham wel degelijk ook een zegen voor zijn omgeving zal zijn en biedt daarmee ruimte voor de traditionele uitleg. Theologisch is dat begrijpelijk, maar taalkundig roept het vragen op. Taalkundig ligt het meer voor de hand deze zinsnede op te vatten als een belofte dat Abrahams naam een zegening of zegenspreuk zal worden.¹ Vergelijk het eens met Spr. 10:7 en Zach. 8:13:

De gedachtenis des rechtvaardigen zal tot zegening zijn. (NBG)

Gelijk jij onder de volken een vervloeking geweest zijt, o huis van Juda en huis van Israël, zo zult gij, doordat Ik u heil schenken, een zegen worden... (NBG)

Sprekend is ook wat Psalm 72:17 over de messiaanse koning zegt:

Zijn naam zij voor altoos, zolang de zon er is, bloei zijn naam. Mogen alle volken elkander daarmee zegenen, hem gelukkig prijzen. (NBG)

De Hebreeuwse zinsconstructie is hier vrijwel identiek aan die van Gen. 22:18 en 26:4. Dit pleit ervoor om ook in Gen. 12:2-3 te denken aan Abrahams naam die God tot een zegening of zegenspreuk zal maken en aan volken die zichzelf of elkaar daadwerkelijk zegenen met de naam van Abraham. Gen. 48:20 laat mooi zien hoe we ons zoiets moeten voorstellen:

En hij zegnende hen te dien dage en zeide: Met u zal Israël zegen toewensen door te zeggen: God make u als Efraïm en als Manasse... (NBG; vgl. Ruth 4:11-12 en Jer. 4:2).

Nieuwtestamenteisch getuigenis

De spannende vraag is nu natuurlijk wat deze duiding van Abrahams zegen theologisch betekent. Het Nieuwe Testament heeft het namelijk anders opgevat. Dat komt mede doordat het de Griekse vertaling van het Oude Testament (Septuaginta) heeft gebruikt. Het slot van Gen. 12:2 is daarin geïnterpreteerd als een belofte dat Abraham zelf gezegend zal worden. En in vers 3 heeft de Septuaginta voor de eenduidigheid van een passieve werkwoordsvorm gekozen: *de volken zullen worden gezegend in...* Paulus heeft dit uitgelegd als 'samen met': *Zij, die uit het geloof zijn, worden dus gezegend tezamen met de gelovige Abraham.* (Gal. 3:9) Vervolgens haakt hij aan bij die Genesis-teksten die ook het nageslacht van Abraham noemen en betreft hij dit op Christus:

Zo is de zegen van Abraham tot de heidenen gekomen in Jezus Christus, opdat wij de belofte des Geestes ontvangen zouden door het geloof. (Gal. 3:14 NBG)

Berust de Griekse vertaling van Genesis en het nieuwtestamenteisch getuigenis dat zich daarbij aansluit dus op een misverstand? Omdat de Hebreeuwse tekst in een andere richting wijst? Ligt de belofte dat ook de volken via Abraham gezegend zullen worden oorspronkelijk nog niet in Gen. 12:3 besloten? Is de focus daar nog uitsluitend op Israël gericht?

Schriftverband

Allereerst moet worden opgemerkt dat van meer Schriftcitaten in het Nieuwe Testament geldt, dat zij boven de oudtestamentische tekst uitgaan. Soms is dit een gevolg van de gebruikte Septuagintatekst. Vanuit de werkelijkheid die met Christus gekomen is, vindt er echter ook een bewuste herinterpretatie van de Schriften plaats. Daarbij worden teksten soms meer in hun Schriftverband dan in hun tekstverband uitgelegd. Belangrijker dan de vraag of het Nieuwe Testament van Gen. 12:3 een juiste exegese biedt, is daarom de vraag of in het perspectief van de Schrift als geheel aan deze tekst wordt rechtgedaan.

Jezus Sirach

Uit een tekst uit het apocriefe boek Jezus Sirach (ong. 190 v.C.) blijkt echter, dat Gen. 12:3 ook binnen het Jodendom al werd gelezen als een belofte voor de volken. Feitelijk wees ook de Septuaginta al in deze richting, maar Sirach is nog explicieter:

*Abraham is de aartsvader van een menigte volken,
er kleeft geen smet aan zijn roem.
(...)*

Daarom heeft de Heer hem onder ede beloofd

*Synagogekerk:
volgens de traditie
de plek waar Jezus
naar Lukas 4:16
uit Jesaja gelezen
zou hebben*

*'naambord
synagogekerk'*

**Vanuit
Christus
vindt
bewuste
herinterpre-
tatie van de
Schriften
plaats**

dat door zijn nageslacht de volken gezegend zouden zijn...

(Sirach 44:19vv NBV)

Lange tijd was Sirach alleen in een Griekse vertaling bekend, maar inmiddels zijn ook Hebreeuwse tekstfragmenten gevonden. Opvallend genoeg wordt daarin een zinsconstructie gebruikt, die duidelijk maakt dat God zelf de volken zegent in het nageslacht van Abraham. Dit toont aan dat het Nieuwe Testament in een binnen het Jodendom zelf bestaande uitlegtraditie staat, die een stap verder gaat dan dat de volken zichzelf of elkaar zegenen met de naam van Abraham. De ontwikkeling van deze uitleg laat zich goed verklaren. Men heeft het theologisch kennelijk vanzelfsprekend gevonden dat de God van Abraham ook zelf meekomt, als de volken zichzelf of elkaar gaan zegenen met de naam van Abraham.

Meerduidigheid

In het licht van deze uitlegtraditie kan worden gevraagd of ook de Hebreeuwse tekst van Genesis zelf al een zekere meerduidigheid in zich heeft. Het blijft namelijk een opmerkelijk gegeven dat Genesis niet in alle vijf teksten dezelfde gangbare werkwoordsstam gebruikt, wanneer wel steeds de betekenis 'zichzelf zegenen' of 'elkaar zegenen' bedoeld is. Waarom gebruikt Genesis driemaal, waaronder de basale tekst van Gen. 12:2-3, een elders niet voorkomende werkwoordsstam? Bij andere werkwoorden heeft deze stam vaak een passieve betekenis, maar bij 'zegenen' gebruikt het Hebreeuws daarvoor stevast een andere stam. Dit doet vermoeden dat Genesis de zegen van Abraham bewust meerduidig heeft geformuleerd, door driemaal een afwijkende stam te gebruiken. Heel subtiel creëert het zo een opening richting een duiding waarbij ook de volken zelf door God gezegend zullen worden. Impliciet lag deze belofte al wel in de tekst

besloten. Wanneer God belooft dat Hij zal zegenen wie Abraham zegenen, dan impliceert dit namelijk dat ook anderen via Abraham Gods zegenende werking kunnen ondergaan. In de praktijk kan Abraham dus inderdaad ook een bron van zegen zijn, ook wanneer het slot van Gen. 12:2 zo niet vertaald moet worden.

Jesaja

In dit verband moet ook de profetie van Jes. 19:24-25 worden genoemd. Israël wordt daar een zegen in het midden van de aarde genoemd. De Hebreeuwse tekst gebruikt hier eenzelfde formulering als in Gen. 12:2 en Zach. 8:13. De vertaling 'een zegening zijn' past in dit verband echter niet. De aanduiding van Israël als zegen in het midden van de aarde betekent hier dat Israël een rol mag vervullen die ook andere volken ten goede komt. Zelfs Egypte wordt in deze profetie Gods volk genoemd. Dit moet niet worden opgevat als een ongedaan maken van de verkiezing van Israël. Israël blijft in deze profetie Gods erfdeel. Het is veeleer zo dat Israëls verkiezing hiermee tot zijn bestemming komt. Zelfs Israëls grootste vijanden mogen in zijn voorrechten delen. Vanwege het dienende karakter van zijn verkiezing kan Israël zelfs de derde worden genoemd, naast Egypte en Assyrië. Niet de *primus inter pares*, maar de derde! Op deze dienstbare plaats mag Israël tot zegen voor heel de wereld zijn. Wanneer met Israël ook Egypte en Assyrië gezegend worden, dan zijn daar in principe alle volken in begrepen en is de belofte aan Abraham tot zijn doel gekomen. Maar dan zitten we inmiddels in het Pinksterverhaal, dat niet buiten Christus om verteld kan worden (Hand. 3:25; 1 Petr. 2:9-10).²

¹ Zie K.R. Veenhof, 'De zegen van Abraham', *Met Andere Woorden* 27/4 (2008), blz. 43-52.

² Zie J. Dekker, *Jesaja. Het vijfde evangelie*, Zoetermeer 2008.

Wanneer God belooft dat Hij zal zegenen wie Abraham zegenen, dan impliceert dit dat ook anderen via Abraham Gods zegenende werking kunnen ondergaan

De volken mogen delen in de zegen van Abram

Rabbin Lody van de Kamp

Genesis 12:1-9 met de daarbij behorende *haftarah* of profetenlezing uitgelegd vanuit de Joodse traditie. (Verkorte weergave van een lezing die door rabbijn L. v.d. Kamp gegeven werd voor Deputaten Kerk en Israël)

De Portugese Synagoge te Amsterdam

Uitlegprincipe

We delen als Joden en christenen dezelfde teksten, maar we doen er heel andere dingen mee en halen er andere zaken uit. Rabbijn L. v.d. Kamp gaat iets weergeven van de joodse manier van lezen van de Schriften. De *Talmoed*¹ vertelt dat de *Pentateuch*² letterlijk aan Mozes is geopenbaard. Dat zijn de vijf eerste boeken van de Bijbel, de zogenaamde schriftelijke leer. Er is echter op de Sinäi ook een mondelinge openbaring geweest. Zonder deze mondelinge leer kan de *Pentateuch* niet worden verstaan. De mondelinge leer omvat zowel *halachische* als *haggadische*³ delen.

Abraham, de basis voor het Joodse volk.

Wie met deze kennis Genesis 12 gaat lezen, komt tot het volgende.

De *Mishna*⁴ zeg dat de roeping van Abram: 'Ga'(vers1), met de daaraan

verbonden zegeningen, uitlopend op 'door u zullen alle families van de aarde gezegend worden' (vers 3), begint met de eerste van de tien in zwaarte toenemende beproevingen die Abram moet doormaken. De eerste is 'Ga uit uw land'. Iedere volgende beproeving is zwaarder dan de vorige. De laatste beproeving is de opdracht Izak te offeren (Gen. 22:1vv).

Abram moet weg uit het land, naar een land dat God hem zal wijzen.

Wanneer Abram het ouderlijk huis moet verlaten, wordt er een beloning aan verbonden. Hij zal tot 'een groot volk' gemaakt worden (vers 2). Kan men echter nog wel spreken van een beproeving als er een beloning aan verbonden is? Toch wel, want volgens de joodse traditie is er in deze wereld geen beloning. Alles wat men hier ontvangt, is bedoeld om ons staande houden. Als de Eeuwige hier zegt: je wordt in het land tot een groot volk en Ik zal je zegenen, betekent dat: Abram moet weggaan. Hij moet zich staande zien te houden in dat wat de Eeuwige hem geeft. Dat staande houden heeft dan ook alles te maken met de beproevingen.

In de *Talmoed* wordt Gen. 12:1-3 gezien als een liturgische tekst. Drie van de daarin genoemde uitdrukkingen wijzen op de drie aartsvaders.

De uitdrukking 'Ik zal je maken tot een groot volk' duidt erop dat er in

We delen als Joden en christenen dezelfde teksten, maar we doen er heel andere dingen mee en halen er andere zaken uit

Rabbin Lody van de Kamp

Het standbeeld van Maimonides te Cordoba

Gen. 12:3 verwijst niet naar de komst van de Messias. Het gaat erom dat de volken komen tot de erkenning van de Eeuwige

de liturgie gesproken zal worden over de God van Abram. De term 'Ik zal je zegenen' duidt op de God van Izak, en 'Ik zal je groot maken' duidt op de God van Jakob.

Het 'Ik zal je zegenen' betekent dan: jij bent de grootste zegen, Abram, met jou zal de liturgie besloten worden. Zo sluit dan ook het hoofdgebed in de synagoge af met Abram. Abram garandeert zo de zegen voor volgende generaties. Hij vormt daarmee de basis voor het Joodse volk.

De rol van het Joodse volk

Wat wordt nu bedoeld met Israël als het uitverkoren volk? Het Joodse volk gebruikt de term 'uitverkoren' als 'uitverkozen'. Daarmee wordt niet gezegd dat de uitverkorene meer is dan de niet-uitverkorene. Uitverkoren betekent dat God aan Abram en zijn nageslacht een taak heeft gegeven.

Vanuit de *Talmoed* en de *Midras*⁵ zeggen we dat God een plan heeft met deze wereld en dat de mens bij de uitvoering daarvan wordt ingeschakeld. Gods plan is eeuwig, Hij alleen heeft voorkennis. Bij de uitvoering van zijn plan past God zich aan bij de kennis die de mens daarvan heeft vanuit de Schriften.

De grote Joodse geleerde Maimonides⁶ geeft aan dat God zich met één onderdeel van de schepping niet bemoeit: de vrije keuzemogelijkheid van de mens. Voor de rest beheerst Hij alles met een individueel toezicht op ieder schepsel. Na afloop van een keuze belooft of sanctioneert Hij.

De zondeval vindt plaats: Adam en Eva maken beide de verkeerde keuze en worden daarop door de Eeuwige aangesproken.

Van Adam tot Noach is er een opsomming van tien generaties. Waarom? De *Misjna* zegt: God kijkt toe: wat doet de mens met de vrije keuzemogelijkheid? Wanneer blijkt dat er na tien generaties nog maar één *tsaddiek*⁷ is, grijpt God

in. Ook na de zondeval blijft God dus buiten het gebied van de keuzevrijheid. Wel begint God na Noach bijna geheel opnieuw.

Na de zondvloed: weer tien generaties tot op Abram. Weer is er maar één rechtvaardige. In Gen. 12 vindt dan opnieuw een gesprek plaats zoals dat met Noach plaatsvond.

God besluit om vanuit Abram een nieuw volk te scheppen, dat bedoeld is om de wereld te leren God te dienen in deze wereld en Gods almacht te verkondigen.

Genesis 12:3: wanneer het volk gezegend wordt, zullen ook zij die haar zegenen gezegend worden. Wie echter met Abram omgaat op een manier die niet passend is, wordt gezien als iemand die omgaat met God op een manier die niet welgevallig is. Dit alles heeft te maken met de taak, die de aartsvaders en hun nageslacht krijgen.

Een joodse kijk op de Messias

Hoe kun je nu vanuit de joodse traditie dit verstaan, zonder uiteindelijk uit te komen bij Jezus als Messias? Van de Kamp ziet niet zoveel gemeenschappelijkheid in het lezen der Schriften. Dit heeft te maken met de wijze waarop christenen lezen: vanuit Christus en toeleidend naar Christus. Naar zijn mening is de vraag niet zozeer: wie is Messias, maar *wat* is Messias? Het gaat dan om het totale concept.

In de joodse traditie is het mogelijk dat er lange tijd niet gesproken wordt over de Messias. De Messias is een mens van vlees en bloed, die op een door God bepaald moment aangeeft, dat het volk weer terugkeert naar het beloofde land, dat de tempel wordt herbouwd, dat het koningshuis van David weer wordt hersteld en dat er uiteindelijk een opstanding is.

Het Christendom begint met de geboorte van de Messias. Het jodendom zal echter eindigen wanneer de Messias komt. Is er dan nog wel zoveel overeenkomst en

vergelijking mogelijk? De verhoudingen beginnen dan scheef te liggen.

Waar Gen. 12:3 niet en wel naar verwijst

Gen.12:3 verwijst niet naar de komst van de Messias. Het gaat erom dat de volken komen tot erkenning van de Eeuwige. Verlossing is een stapje daar naar toe, maar dat is slechts voorlopig. Het plan is om de aartsvaders tot een groot volk te maken. Dat volk moet de rol vervullen om te vertellen over de almacht van God. Daar is de onderdrukking in Egypte voor nodig. Vgl. Gen.15:8: Nachmanides⁸ stelt de vraag hoe Abram kan vragen hoe hij zal weten dat God een verbond met hem opricht. Nachmanides constateert dat Abram nog niet volledig in zijn geloof staat. Dat geloof moet echter wel aanwezig zijn om aan de uiteindelijke taak te kunnen voldoen. De slavernij in Egypte is er om het gebrek aan geloof het volk Israël bij te brengen. De eerste ballingschap (in Egypte) is zo voorwaarde voor het Joodse volk om aan haar taak te beginnen. Het volk begint haar taak na de openbaring bij de Sinai.

De Haftarah

Jesaja 40-41 is de *haftarah*, de profetenlezing in de synagoge op dezelfde dag waarop Gen.12 wordt gelezen. Oorsprong van het lezen van de *haftarah* komt van een veel later datum. Het komt uit de tijd van de Inquisitie in Spanje, toen het verboden was *Tora* te lezen. Daarom koos men andere gedeeltes uit het Oude Testament die wel iets te maken hadden met de Toralezing die aan de beurt zou zijn. Waarom wordt de lezing uit Jesaja gekozen bij Gen.12? Er wordt verwezen naar Jes. 41:8. Het is een duidelijke verwijzing naar de rol van Abram en zijn nakomelingen.

De zegen voor de volken

Inhoudelijk: wat is nu precies de zegen

die de wereld krijgt vanuit het Joodse volk? De wereld zal de almacht van God erkennen. Maar wat moet die wereld daar mee doen?

Het Joodse volk krijgt op de Sinai de opdracht om te leven volgens de 613 ge- en verboden. Zodra de vraag klinkt van Godswege of Israël deze geboden wil houden, antwoorden zij twee dingen (vanuit de vrije keuzemogelijkheid): 'wij zullen doen' en 'wij zullen proberen te verstaan.' Kan het volk dat? God was overtuigd van één van de nakomelingen: Mozes.

De *Midrasj* zegt over het volk dat het 'onder de berg' staat: God plaats de Sinai dreigend als een stolp over het volk heen. God vindt hier een volk dat eerst vrijwillig zegt: wij doen het verbond. Daarna echter dwingt God dat volk er toe. God weet namelijk dat er één reden is waarom de wereld voortbestaat: dat mensen leven volgens de Bijbel. Vanaf nu besluit God dus dat hij het volk ertoe dwingt, zodat het voortbestaan van de wereld tot in eeuwigheid geregeld is.

1 De *Talmoed*. Letterlijk 'leer'. Samenvoeging van Misjna en discussies daarop. Er bestaan twee verschillende Talmoediën, die van Jeruzalem en die van Babylon. Beide zijn tussen de vijfde en zevende eeuw ontstaan.

2 De *Tora*, de boeken Genesis t/m Deuteronomium.

3 De *hallacha*. Letterlijk 'gaan'. Aanduiding voor de bindende voorschriften uit de schriftelijke en mondelinge Tora.

De *haggada*. Letterlijk 'verhaal'. Verhalende stof.

4 De *Misjna*. Letterlijk 'herhaling'. Oudste verzameling wetsregels van de Mondelinge Tora, bijeengebracht rond het jaar 200 door Rabbi Jehoeda haNasi. Geordend per onderwerp in 63 trakaten.

5 De *Midrasj*. Het Hebreeuwse woord voor hermeneutiek (uitlegkunde) is *Midrasj* van de wortel D-R-SJ, die 'navorsen' betekent.

6 Maimonides. Rabbi Mozes ben Maimon werd in 1135 in Cordoba geboren. Hij was een joods geleerde en arts.

7 Een *tsaddiek* is een rechtvaardige.

8 Nachmanides. Rabbi Mosjé ben Nachman was een in 1194 in Spane geboren beroemde rabbijn.

Wat is nu precies de zegen die de wereld krijgt vanuit het Joodse volk? De wereld zal de almacht van God erkennen

De Tien Woorden
boven de Ark
in de Portugese
Synagoge

De Schriftelijke en de Mondelinge Overlevering

Dr. Kees van den Boogert

De Tora

De *Tora* is aan Mozes op de Sinai gegeven.

De *Tora* is gegeven in twee vormen, zo wil de joodse traditie: Geschreven en Mondeling.

De geschreven *Tora* vinden we in de *Tenach*¹, wat in christelijke kring Oude Testament heet. De *Tora* is óf een onderdeel van de *Tenach*, de eerste vijf bijbelboeken, óf duidt de gehele *Tenach* aan. In het laatste geval geeft de term aan wat God met de gehele *Tenach* bedoelt: onderwijs, Weising, aanduiding van een levensweg.

Toch kan *Tora* nog breder worden opgevat.

Dan betrekken we ook de Mondelinge Overlevering er bij die uitloopt in de *Misjna*² en de *Talmoed*³.

Het jodendom is op beide gebaseerd. Het hart vormt ongetwijfeld de schriftelijke overlevering.

Echter, een belangrijke vraag bij de *Tenach* is hoe die in verschillende tijden en onder verschillende omstandigheden 'gedaan' moet worden of in de praktijk moet worden gebracht.

Op dit praktische ligt de nadruk. Jodendom beoogt geen leer te zijn, maar 'een manier van leven'. Het geeft een levensweg, zoals ook in het Nieuwe Testament, de volgelingen van Jezus 'mensen van de weg' genoemd worden. Vanwege deze praktische inslag heeft de inhoud van de leer een *halachisch*⁴ karakter.

Als we de verhouding van de *Tenach* en de *Talmoed* bezien, dan kunnen we deze het beste als volgt beschrijven:

De *Tenach* is het klassieke, gezagheb-

bende en meest invloedrijke deel van het jodendom.

De *Talmoed* is de bril waardoor het historische jodendom zijn Bijbel heeft gelezen en leest.

Anders: De Mondelinge Leer geeft weer hoe de *Tora* of Schriftelijke Leer voor de praktijk van het dagelijkse leven geïnterpreteerd wordt.

We zien een parallel bij het christendom: Het Nieuwe Testament is de bril waardoor het Oude Testament werd en wordt gelezen.

Vanaf Ezra

Sinds Ezra, na de terugkeer uit de Babylonische ballingschap, is de *Tora* in de praktijk van het leven een dominerende plaats gaan innemen. Ezra heeft, om zo te zeggen, 'de wet in ere hersteld'.

Sinds hem worden op gezette tijden gedeelten uit de *Tora* openlijk voorgelezen (op de marktdagen maandag en donderdag en op sabbat) en verklaard. De *Tora* was vanaf die tijd eens en voor al als grondwet van het Joodse volk erkend.

De *Tora* was volledig aan Mozes op de Sinai door God Zelf gedicteerd. Daarom is hij onveranderlijk.

Toch moet de wet geïnterpreteerd en toegepast kunnen worden. Voor deze

De westelijke muur tijdens het Loofhuttenfeest; op dit feest liet Ezra de Tora voorlezen

Dr. Kees van den Boogert

interpretatie is een klasse van vakgeleerden nodig, de:

Wet- of Schriftgeleerden, de zgn.

Chagamiem (wijzen).

Hun werk was deels praktisch (aanwijzingen voor het leven), deel theoretisch (leerscholen).

Ze traden daarom op als:

- Leraren, predikers, rechters
- Studerenden en onderwijzenden

Ze deden dat in scholen, voor 70 n.

Chr. in Jeruzalem, na 70 n. Chr. in Javne, Lod en Tiberias.

De Schriftgeleerden werkten democratisch. Ze namen beslissingen bij meerderheid van stemmen. Besluiten over zaken werden wel nauwkeurig beschreven en kregen geldig gezag. In de

Talmoed worden ook de discussies over zaken weergegeven. Daarbij worden minderheids opinies bij beslissingen aangetekend. Ook een niet als 'geldig gezag hebbende' verklaarde interpretatie wordt als een woord van de levende God gezien en blijft een rol spelen.

Een en ander is gebaseerd op een centraal principe binnen het jodendom.

Dat principe zegt dat het jodendom geen 'goddelijk gezag' en geen 'aards gezag' kent. Dit principe komt voort uit de volgende overtuiging:

De *Tora* is sinds Sinai in de handen gegeven van de mens.

Dit principe kan geïllustreerd worden aan de hand van onderstaande discussie rond Rabbi Eliëzer:

De *Talmoed* vertelt in B.T. Bawa Metsia 9a over een grote controverse, die ontstond tussen Rabbi Eliëzer (ong. 80-120) en alle andere Wetgeleerden uit zijn tijd. Rabbi Eliëzer wenste zich niet te conformeren aan een meerderheidsopinie en getrooste zich bijzonder veel moeite om via grote wonderen aan te tonen, dat het gelijk aan zijn kant was: *'Op die dag maakt Rabbi Eliëzer alle tegenwerpingen die hij kon bedenken; men nam ze echter niet van hem aan. Daarop zei hij: "Wanneer de halacha (de juiste beslissing) met mijn opinie overeenkomt, dan zal deze Johannesbroodboom het bewijzen." En de boom verplaatste zich honderd ellen van waar hij stond. Sommigen zeggen zelfs vierhonderd ellen. Maar zij wierpen tegen: "Een Johannesbroodboom kan geen bewijzen leveren." Daarop zei hij: "Wanneer de halacha mijn visie volgt, dan zal dit beekje het bewijzen." En het beekje stroomde de andere kant op. Ze wierpen weer tegen: "Een beekje levert geen bewijs." Daarop zei hij: "Wanneer de halacha is zoals ik meen, dat zij is, dan zullen de muren van dit leerhuis het bewijzen." De muren bogen naar binnen en dreigden in te storten. Daarop riep Rabbi Jehosjoe'a de muren toe: "Wanneer geleerden met elkaar over de halacha discussiëren, hebben jullie daarmee niets te maken!" De muren stortten daarop niet in uit eerbied voor Rabbi Jehosjoe'a, maar richtten zich ook niet helemaal op uit eerbied voor Rabbi Eliëzer; tot op de huidige dag staan ze scheef. Daarop zei hij: "Wanneer de halacha mijn inzicht volgt, dan zal het bewijs uit de Hemel komen." Toen klonk een stem uit de Hemel, die zei: "Wat hebben jullie tegen Rabbi Eliëzer? De halacha is steeds zoals hij beslist." Daarop stond Rabbi Jehosjoe'a op en zei: (Deuteronomium 30:12): "Lo basjamajiem hie" Zij is niet in de Hemel. Wat betekent: Zij is niet in de Hemel? Rabbi Jirmija antwoordde: De Tora is op de berg Sinai gegeven (en bevindt zich dus niet meer in de Hemel!). Wij slaan geen acht op hemelse stemmen, want reeds op de berg Sinai hebt Gij in de Tora geschreven (Exodus 23:2): "De beslissing gaat volgens de meerderheid." Toen Rabbi Natan naderhand de profeet Elijahoe ontmoette en informeerde wat de Heilige, geloofd zij Hij, op dat moment gedacht mocht hebben, antwoordde hij: Hij lachte en zei: "Mijn kinderen hebben Mij overwonnen, Mijn kinderen hebben Mij overwonnen."'*

Een
centraal
principe
binnen het
jodendom
luit: De
Tora is sinds
Sinai in de
handen
gegeven
van de
mens

Uit het bovenstaande volgt dat een tekst dus pas in confrontatie met de levenspraktijk gaat functioneren. Hij krijgt pas door confrontatie en interpretatie inhoud. De tekst is dus eenmalig, is echter niet statisch, maar dynamisch. De *Tora* functioneert dus als een medium tussen de levenspraktijk en de intentie van God. De functie van de *Tora* was er pas na interpretatie.

Met betrekking tot de Schriftelijke en Mondelinge Leer is samenvattend te zeggen:

De *Tora*-tekst, zoals we die nu bezitten, werd door God aan Mozes getoond. Mozes maakte hiervan op perkament een exacte kopie. Dit werd de eerste 'aardse' *Tora*-rol, die aan de zijkant van de heilige Arke werd neergelegd (vgl. Deut. 31:9). Mozes vervaardigde hiervan 12 kopieën van de *Tora*-tekst. Iedere stam ontving een afschrift. Volgens de *midrasj* (Tanchoema, Noach3) onderwees God Mozes gedurende zijn verblijf 40 dagen op de berg Sinai overdag in de Schriftelijke Leer en 's nachts in de Mondelinge Leer.

De Mondelinge Leer of *Misjna* is het corpus van regels en tradities aan de

hand waarvan de Schriftelijke *Tora*-tekst uitgelegd moet worden. De Mondelinge Leer, die tegelijkertijd met de Schriftelijke werd geopenbaard, is onmisbaar voor de uitleg van de Schriftelijke Leer op 'theoretisch' niveau maar dient tevens om de principes van de Geschreven tekst uit te leggen en te duiden voor de 'praktijk'.

In de Talmoedische bronnen wordt dan ook gesproken over twee *Tora*'s, de Geschreven Leer en de Mondelinge Leer (Sifré, Deut. 33:10). De Talmoedisten zagen dit dubbele karakter van de geopenbaarde Leer aangeduid in Exodus 24:12: 'Klim op naar Mij op de berg en ik zal u geven....de *Tora* en de geboden.' Onder de term '*Tora*' wordt de Geschreven Leer verstaan en onder de 'geboden' de Mondelinge (B.T. Berachot 5a). De Mondelinge Leer is tegenwoordig hoofdzakelijk vastgelegd in de *Misjna*, de twee Talmoeden en de verschillende *midrasj*-verzamelingen.

De *halacha* is gezaghebbend, dus de joodse leer eist gehoorzaamheid aan de wet. Daarbij regelt hij het zedelijk handelen tot in de kleinste bijzonderheden. Toch wordt geen kadaverdiscipline beoogd. Integendeel, de Rabbijnen leggen nadruk op de gezindheid, de gedachte, de idee, die het 'doen' bevruchten moet.

Niet de formele vervulling van de wet op zichzelf, maar de bewuste wil om daardoor in alle omstandigheden van het leven God te erkennen en te dienen bepaalt het karakter van de joodse religie.

Is de uitleg geen willekeur? Beantwoorden de interpretaties wel aan de wil van God of worden ze gewoon naar menselijke maat omgevormd? Wat is de waarborg of het gezag?

Op die vraag wordt in het jodendom het volgende antwoord gegeven: De traditie of Mondelinge Leer, die de authentieke uitlegging van de gehele

Tora bevatte, zou tegelijk door God aan Mozes geopenbaard zijn. Mozes leerde ze aan Jozua, Jozua aan de Oudsten, dezen aan de Profeten en zo werd zij in een onafgebroken mededeling van geslacht aan geslacht overgeleverd. (De keten der traditie)

Over deze opvatting bestaat binnen het jodendom behoorlijk verschil van mening. Wat vast staat is, dat men historisch gezien traditie niet buiten beschouwing kan laten.

Wat bij bestudering van de *Talmoed* echter vaststaat, is dat het in overgrote meerderheid gaat om de vrije, casuïstische behandeling van de Geschreven Wet.

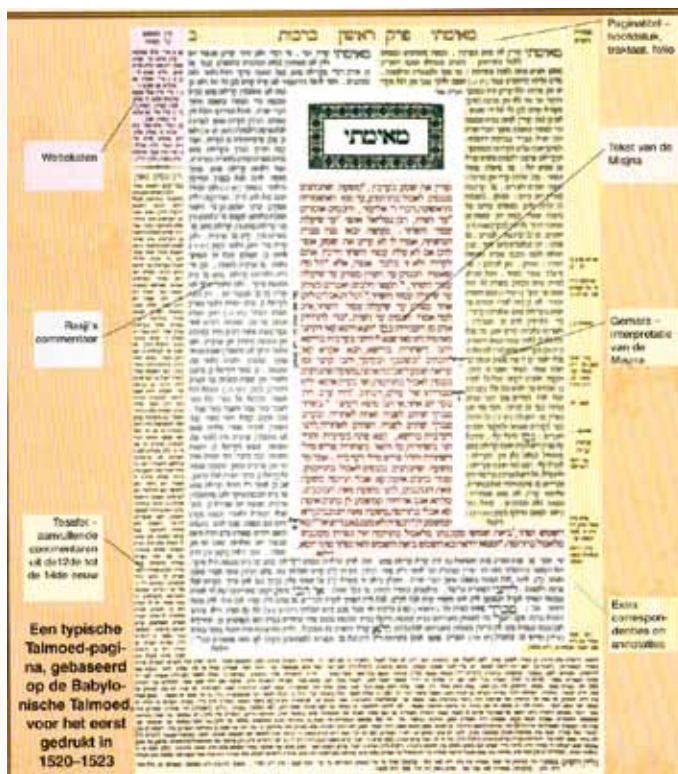
Geconcludeerd kan worden:

De grote massa van de wetsbepalingen en voorschriften, zoals die voor het eerst in de *Misjna* gecodificeerd zijn, is door natuurlijke ontwikkeling van de Mozaïsche wet ontstaan, deels in de praktijk van de godsdienst, deels

door de theoretische en casuïstische behandeling ervan in de leerscholen. Het element van de traditie kan daarbij niet uitgeschakeld worden, en moet met name voor al datgene, dat de geregelde uitoefening van de godsdienst betrof, als een belangrijke bron beschouwd worden.

- 1 *Tenach*. Acroniem voor de drie delen van de joodse bijbel: *Tora* (boeken van Mozes), *Neviim* (Profeten), *Chetoeviem* (Geschriften).
- 2 *Misjna*. Letterlijk 'herhaling'. Oudste verzameling wetsregels van de Mondelinge Tora, bijeengebracht rond het jaar 200 door Rabbi Jehoeda haNasi. Geordend per onderwerp in 63 traktaten.
- 3 *Talmoed*. Letterlijk 'leer'. Samenvoeging van *Misjna* en de discussies daarop. Er bestaan twee verschillende Talmoediën, die van Jeruzalem en die van Babylon. Beide zijn tussen de vijfde en zevende eeuw ontstaan. De *Talmoed* vormt dus de hermeneutiek (uitlegkunde) van de *Tenach*. Het Hebreeuwse woord voor hermeneutiek is *Midrasj* van de wortel D-R-SJ, die 'navorsen' betekent.
- 4 *Halacha*. Letterlijk 'gaan'. Aanduiding voor de bindende voorschriften uit de schriftelijke en mondelinge *Tora*.

De keten der traditie: Mozes leerde de Mondelinge Leer aan Jozua, Jozua aan de Oudsten, dezen aan de Profeten en zo werd zij in een onafgebroken mededeling van geslacht aan geslacht overgeleverd

Een Talmoedpagina, weergave van de Mondelinge Leer

ICI vroeger en nu

Dr. T. Bienen

In 1946 werd het ICI (= Interkerkelijk Contact Israël) opgericht.

Op 5 oktober 2009 werd het 60-jarig bestaan met oud-leden herdacht. Er is ook een overzichtsbundel van deze jaren verschenen onder de titel *Christelijke Stemmen over het Jodendom* (Uitg. Eburon Delft 2009). Hierin zijn de geschiedenis en de activiteiten van het ICI door de jaren heen beschreven.

Het begin

Direct na WO II leefde er het besef in de kerken in Nederland, dat een gezamenlijke bezinning hard nodig was op haar relatie tot de Joden, het jodendom en de staat Israël. Zo ontstond het ICI als een plek van overleg en actie van kerken. De Nederlandse Hervormde Kerk nam hierin het voortouw. Mee gingen doen: de Algemene Doopsgezinde Sociëteit, de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten, de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Evangelische Broedergemeente,

de Gereformeerde Kerken, de (Hersteld) Evangelisch Lutherse Kerk, de Remonstrantse Broederschap en de Unie van Baptistengemeenten. Vanaf 1974 nam ook de Rooms-Katholieke Kerk deel aan het beraad. Bijzonder was het, dat ook de Vereniging van Messiasbelijdende Joden Hadderech onder leiding van mw. Eberlé-Gotlib mee ging participeren. Dit was het enige Israëlorgaan in Nederland, waaraan deze vereniging deelnam! Ik zelf was lid van het ICI van 1976 tot 1987 en maakte zo een stuk van de ontwikkeling van het werk van het ICI mee. In de herdenkingsbundel staat o.a.: 'Toen Bienen lid werd van het ICI zou dit referentiekader (nl. het denken vanuit de Schrift, vanuit de Nadere Reformatie en de Afscheiding, T.Br.) in zijn bijdragen herkenbaar blijven, met name de verbondsgedachte..... Bienen zou een actieve rol gaan spelen in het ICI. Hij deelde het streven naar een dialogische relatie met het jodendom, maar was daarnaast ook heel goed op de hoogte van de calvinistische traditie in Nederland' (blz.40,56).

Een plek voor Messiasbelijdende Joden

Waarover de gezamenlijke bezinning en het onderling overleg gingen binnen het ICI?

O.a. over de plaats van Hadderech, de Messiasbelijdende Joden. Die is spanningsvol. Enerzijds worden zij door de Joden zelf niet meer als Joden erkend, zelfs bijna afgeschreven. Anderzijds voelen zij zich ook niet helemaal thuis in de bestaande kerken. Hun diepe vroomheid sprak mij altijd aan en daarin erkende ik de eenheid met hen, maar theologisch was en is nog hun opstelling erg zwak, vooral waar het

In het ICI ging het o.a. over de plaats van Hadderech, de Messiasbelijdende Joden

Dr. T. Bienen

gaat om het eschatologische denken over de plaats en functie van de Joden in Gods heilswerk.

De relatie tot de Staat Israël

Een ander punt is de verhouding tot de staat Israël. Hoe langer hoe meer kwam deze bezinning te staan in het spanningsveld van de verhouding tussen Israël en de Palestijnen. Al hechtte het ICI belang aan primaire aandacht voor het jodendom en de Joden - denk aan de Jeruzalemseminars - , steeds mengde zich de kritische tegenstem van het Werelddiakonaat en Pax Christi met hun solidariteit ook met de Palestijnen, in de onderlinge bezinning.

Van vervanging naar ontmoeting

In de meeste aangesloten kerken werd beseft, dat het jodendom niet langer op de vóóroorlogse manier bejegend kon worden. Toen was er vrij algemeen sprake van jodenzending, van de vervangingstheologie en de ontkenning van de bijdrage van Israël aan het Koninkrijk van God. Nu gaat het om ontmoeting, gesprek, dialoog en een luisteren naar elkaar met respect voor ieders eigenheid. Er leefde ook sterke sympathie voor de staat Israël. Dit alles nu kreeg gestalte in het beleggen van conferenties in ons eigen land en in seminars in Israël, waar vooral ook joodse 'theologen' en 'kerkleiders' werden ontmoet. De Jeruzalemseminars werden praktisch door de heer. Marinus Groeneveld georganiseerd. Ik vergeet nooit, dat in Jeruzalen eens de bekende joodse professor David Flusser een boeiende lezing hield, waarin hij o.a. de Nederlandse theologen Voetius en Witsius citeerde.

Vouwbladen met informatie

Het ICI verzorgde ook de uitgave van de z.g. 'vouwbladen' *Wat ieder van het Jodendom moet weten*, die verschenen vanaf 1981 tot 1997. Zij gingen o.a. over: de Staat Israël, het Antisemitisme,

Jezus de Jood, de Talmoed, de Messiasverwachting, de religieuze Richtingen binnen het jodendom, de gemeenschappelijke Bijbel, het joodse bidden e.d. In *Ter Herkenning* streefden S. Gerssen (hervormd) en A.C. Ramselaar (rooms-katholiek) ernaar om zowel joodse als christelijke auteurs aan bod te laten komen en het gesprek tussen beide te bevorderen.

Antisemitisme

Het ICI was verder steeds alert op uitingen van antisemitisme en maakte de kerken daarop attent. ICI hield zo de kerken keer op keer bij Israël betrokken en heeft in dit alles mooi, goed en zegenrijk werk gedaan.

Veranderende zienswijzen

Het laatste decennium van de 20^e eeuw luidde voor het ICI een moeilijke periode in. Verschillende aangesloten kerken gingen de Bijbel anders lezen; minder als een verslag van historische feiten en meer als reportage van menselijke ervaringen met de God van Israël. De herinnering aan WO II verzwakte. Het gevoel van de urgentie bij de bestrijding van het antisemitisme begon in samenleving en kerk af te nemen, terwijl het beleid van de staat Israël in brede kringen op grote weerstand ging stuiten. De animo voor het gesprek Kerk en Israël neemt af, zowel van christelijke als van joodse zijde. De plaats van Hadderech wordt al penibeler.

De vrucht

Wat heeft het ICI in 60 jaar werk bereikt?

In elk geval, dat het gesprek van Kerk en Israël en de bezinning daarop christenen, theologen en kerken in contact heeft gebracht met het levende jodendom. Er is meer oog gekomen voor de eigen waarde van het Oude Testament en de betekenis daarvan voor Israël tot op de dag van vandaag.

Het ICI was verder steeds alert op uitingen van antisemitisme en maakte de kerken daarop attent

de eigen
opgave
van het ICI
blijft de
bezinning
op de relatie
met het
jodendom

De uitdaging waarvoor we staan

Wat is het uitzicht voor het ICI aan het begin van de 21^e eeuw?

Daar eindigt de herdenkingsbundel mee en ik geef het daaruit door: 'De uitdaging in 2009 bestaat eruit om deze (genoemde, T.Br.) inspiratie over te dragen op de jongere generatie. Niet alleen het jodendom, maar ook het christendom is bezig een minderheid te worden. Het ICI concentreert zich in deze omstandigheden op zijn kern-taak: die van een contactorgaan, met allereerst verantwoordelijkheid voor de eigen situatie in Nederland. Inzet voor Palestijnen wordt niet afgewezen, maar de eigen opgave ligt op een ander terrein: de bezinning op de relatie met het jodendom. De leden van het ICI blijven onverminderd alert op her en der opduikend antisemitisme, al dan

niet in combinatie met een vervangings-theologie.

In dit opzicht staat het ICI zij aan zij met het CIDI en het OJEC. Het verschil met deze instellingen is dat het ICI een band onderhoudt met de Messiasbelijdende Joden. Had-derech heeft over tal van zaken een eigen mening. Het weerhoudt het ICI niet van de overtuiging dat aan de Messiasbelijdende Joden een legitieme plek toekomt in de christelijke gemeenschap, waar velen van hen zich in de twintigste eeuw onder zulke dramatische omstandigheden mee hebben verbonden. Gezamenlijk wordt gestreefd naar de continuering van meer dan zestig jaar werk voor Kerk en Israël' (blz.161).

God zegene het werk van het ICI ook in de komende jaren.

wensen en gebeden
in de Westelijke
muur

Colofon

Commissie van redactie

drs. C.J. van den Boogert
ds. A. Brons
ds. H.D. Rietveld

Eindredacteur

drs. C.J. van den Boogert
Graspieper 8
8081 ZR Elburg
tel.: (0525) 69 02 22
e-mail:
booge269@planet.nl

Internetpagina

www.kerkenisrael.nl

Administratieadres

Landelijk kerkelijk bureau
van de Chr. Geref. Kerken
Vijftien Morgen 1
3901 HA Veenendaal
Postbus 334
3900 AH Veenendaal
tel. (0318) 58 23 50
fax (0318) 58 23 51
e-mail: lkb@cgk.nl

Penningmeester

H. van Braak
Prins Willem-Alexanderpark 133
3905 CD Veenendaal

tel.: (0318) 51 54 27

e-mail:

h.h.van.braak@hccnet.nl

Gironummer 365271,

t.n.v. penningmeester

deputaten Kerk & Israël CGK te
Veenendaal

Voor legaten en schenkingen kunt u contact opnemen met de penningmeester; hij geeft ook gaarne informatie over diverse aan te bevelen projecten.